

بررسی پیش شرط‌های اجرای موفق اقتصاد مقاومتی صنعت نفت

نوع مقاله: پژوهشی

محمد رضا فلاح^۱

سید حسام‌الدین لسانی^۲

فاطمه اسماعیل زاده^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۲/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۶

چکیده

اقتصاد مقاومتی که از سوی مقام معظم رهبری در حساس‌ترین زمان ممکن مطرح شده، مفهومی هوشمندانه برای تاب‌آوری، مقاوم‌سازی، بحران‌زدایی و ترمیم ساختارها و نهادهای موجود است. هدف اصلی این پژوهش ارائه چارچوبی برای تبیین پیش‌ایندهای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت می‌باشد. رویکرد تحقیق حاضر کیفی، به لحاظ هدف کاربردی و از نظر ماهیت و روش توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری تحقیق را خبرگان، مدیران و کارشناسان شرکت نفت تشکیل می‌دهند که با استفاده از روش قضاوتی در دسترس و مصاحبه با ۱۴ تن از آنها اشباع نظری حاصل گردیده است. در این پژوهش از تحلیل مضمون برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها و از توافق بین دو کدگذار و آزمون کاپا برای روایی و پایایی آنها استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد «توانمندسازی تسهیلات‌گرانه» و «ظرفیت‌سازی حمایتی» به همراه تعاملات هم‌آفرینانه در قالب «هم‌افزایی پویا» منجر به «اقدامات مقاومتی چندگانه» شده که در رفع چالش‌های پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی و در نتیجه اجرای موفق آن در صنعت نفت مؤثر است.

کلمات کلید: اقتصاد مقاومتی، توانمندسازی تسهیلات‌گرانه، ظرفیت‌سازی حمایتی، هم‌افزایی پویا،

اقدامات مقاومتی چندگانه

طبقه‌بندی JEL: A10, B22, D6, Q1

۱ استادیار، گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده علوم انسانی و هنر، دانشگاه حضرت معصومه، قم، ایران (نویسنده مسئول) mfallah@hmu.ac.ir

۲ دانشیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی و هنر، دانشگاه حضرت معصومه، قم، ایران lesani77@yahoo.com

۳ کارشناسی ارشد، گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده علوم انسانی و هنر، دانشگاه حضرت معصومه، قم، ایران f.unitj@yahoo.com

مقدمه

در چند سال اخیر بر اساس فرمایشات مقام معظم رهبری واژه جدیدی به نام اقتصاد مقاومتی به ادبیات اقتصادی ایران وارد شده است که ناشی از شرایط اقتصادی-تحریمی کشور بوده و هدف آن توسعه پایدار به صورت تعاملی و با تأکید بر قوت‌ها و داشته‌های درون‌زا و استفاده از فرصت‌های برون‌زا است. اقتصاد مقاومتی به دنبال کاهش وابستگی‌ها و تأکید بر مزیت‌های تولید داخلی و تلاش برای خودکفایی بوده تا از این طریق زمینه توسعه و پیشرفت را مهیا سازد (کلور و حمزه‌ای، ۱۳۹۷). اقتصاد مقاومتی بامعنای تشخیص حوزه‌های فشار در شرایط تحریمی و تلاش متعاقب برای کنترل، بی‌اثر کردن و در شرایط آرمانی تبدیل چنین فشارهایی به فرصت می‌باشد (رجبی‌کلوانی و همکاران، ۱۳۹۱). در این بین، تأکید بر این مساله ضروری است که کشورهای دچار تحریم عموماً به سیاست‌ها خوداتکایی و خودکفایی درون‌زا نیاز دارند (سمیعی نسب، ۱۳۹۵).

امروزه فضای اقتصادی حاکم بر کشور، شاهد اتفاق‌های ویژه و خاص اقتصادی است که برخی از این رویدادها در هیچ کجای دنیا سابقه نداشته است؛ به همین خاطر زمانی که شرایط خاص و بدون الگویی حادث می‌شود، ضرورت نوآوری و خلق ایده‌های جدید از سوی صاحب‌نظران برای رفع چالش‌های اقتصادی به وجود آمده در جامعه ضرورت پیدا می‌کند (میلانی، ۱۳۹۴). در این راستا تحولات جهانی نیز اقتضا می‌کنند جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان الهام‌بخش جهان اسلام الگویی موفق و مستقل از مدیریت اقتصادی را به نمایش بگذارد و وضعیت مطلوب اقتصادی را در اندازه ارزش‌ها و عزت‌نفس مردم خود ایجاد کند (جلیلی فرد، ۱۳۹۵).

آمارهای صندوق بین‌المللی پول در سال ۲۰۱۸ در خصوص تولید ناخالص داخلی کشورهای منطقه نشان می‌دهد که تولید ناخالص عربستان و ترکیه هر کدام ۱,۸ برابر تولید ناخالص ایران بوده‌اند که به علت کرونا این فاصله در حال حاضر کمتر شده و پیش‌بینی می‌شود این دو کشور به ترتیب در سال ۲۰۲۰ تولید ناخالصی به ترتیب برابر با ۱,۶ و ۱,۱ برابر ایران داشته باشند. صندوق بین‌المللی پول نرخ رشد اقتصادی ایران را در سال ۲۰۱۹ منتهای ۶,۵ درصد و در سال ۲۰۲۰ منتهای ۱,۵ درصد ارزیابی کرده است. در نسخه پیشین گزارش صندوق زیر عنوان «چشم‌اندازهای اقتصادی جهان» که در اکتبر گذشته منتشر شد، این نهاد رشد اقتصادی ایران را در سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲ به ترتیب منتهای ۰,۲ درصد و مثبت ۰,۵ درصد پیش‌بینی کرده بود. در عوض در نسخه به‌روز شده همان گزارش، که دوشنبه ۲۶ ژانویه ۲۰۲۲ انتشار یافت، صندوق به آینده اقتصادی ایران امیدوارتر شده و نرخ رشد اقتصادی این کشور را برای امسال و سال آینده به ترتیب سه درصد و دو درصد پیش‌بینی کرده است. نسخه به‌روز شده گزارش اخیر صندوق بین‌المللی پول حاکی از آن است که با توجه به موفقیت واکسن‌های ضد کرونا، رشد سریع‌تر اقتصادی در سه

ماهه پایانی سال گذشته و همچنین ابتکار شماری از کشورها در راستای پشتیبانی از فعالیت های اقتصادی، میانگین نرخ رشد اقتصادی جهان در سال جاری میلادی ۵,۵ درصد و در سال آینده ۴,۲ درصد خواهد بود. این ارزیابی، در مقایسه با میانگین نرخ رشد منفی سال گذشته در سطح منهای ۴ تا منهای ۵ درصد، نشانه امیدواری به یک جهش چشمگیر اقتصادی است. طبعاً همه کشورهای جهان در سال جاری و سال آینده از نرخ رشد بالایی برخوردار خواهند بود. هند با یک جهش ۱۱,۵ درصدی در سال ۲۰۲۱، بعد از سقوط هشت درصدی تولید ناخالص داخلی آن در سال ۲۰۲۰، یکی از بالاترین نرخ رشد های جهان را تجربه خواهد کرد. شمار دیگری از قدرت های آسیایی نیز در وضعیت بسیار مناسبی خواهند بود، از جمله چین که، به ارزیابی صندوق، در سال جاری به نرخ رشد بالای هشت درصد دست خواهد یافت. در میان قدرت های بزرگ صنعتی، ایالات متحده آمریکا و فرانسه سال جاری میلادی را با نرخ رشد بالای پنج درصد به پایان خواهند رساند، حال آنکه در آلمان و ژاپن همان شاخص بالای سه درصد نوسان خواهد داشت. در مجموع صندوق بین المللی پول میانگین نرخ رشد در منطقه یورو را در سطحی پایین تر از آسیا و ایالات متحده آمریکا ارزیابی کرده است (گزارش صندوق بین المللی پول، ۲۰۲۲).

ایران همواره با حجم های متنوع سخت و نرم از سوی نظام سلطه روبرو بوده و هم اکنون نیز در شکل جدیدی از شرایط تهاجم بی سابقه و جنگ تمام عیار اقتصادی به سر می برد. در این راستا، واژه اقتصاد مقاومتی اولین بار در دیدار کارآفرینان با مقام معظم رهبری در شهریور سال ۱۳۸۹ مطرح گردید. به تعبیر مقام معظم رهبری، اقتصاد مقاومتی برای کشور در هر شرایطی اعم از تحریم یا غیر تحریم ضروری است و این به معنای آن است که بنیان اقتصادی کشور باید به گونه ای ساماندهی شود که بحران های جهانی در آن اثرگذار نباشند. آنچه در این مسیر حائز اهمیت می باشد این است که برنامه ریزی اقتصادی و اتخاذ راهبردهای اقتصادی نیازمند توجه به مقتضیات بومی، شرایط ملی، تحولات بین المللی، فرهنگ و ارزش های حاکم بر جامعه و نظام اقتصادی، ظرفیت نخبگانی در سطح ملی، شرایط جغرافیایی و غیره می باشد و به همین دلیل هر کشوری باید با در نظر گرفتن مؤلفه های فوق به طراحی و اجرایی شدن راهبردهای اقتصادی بپردازد (نوفرستی، ۱۳۹۵).

با توجه به اهمیت اقتصاد مقاومتی در توسعه پایدار و کسب مزیت رقابتی در شرایط بحران، صنایع نفتی که یکی از مهم ترین و حساس ترین نقاط و شاهرگ درآمدی کشور است باید بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد. صادرات نفت در کشورهای نفت خیز به خصوص در ایران، سهم قابل ملاحظه ای در وضعیت اقتصاد کشور دارد و این درآمدها از یک سو سهم عمده ای از نیازهای ارزی کشور را تأمین می کنند و از سوی دیگر تأمین کننده اصلی مخارج دولت است. از این رو تحقق نیافتن درآمدهای پیش بینی شده می تواند قسمتی از برنامه های توسعه را تعطیل کند و در عمل،

اقتصاد نتواند به نرخ رشد موردنظر دست یابد. در چنین وضعیتی بی‌ثباتی صادرات نفت با رشد اقتصادی رابطه‌ای منفی پیدا می‌کند. در چهارچوب نظریه منابع پایان‌پذیر وقتی دلارهای نفتی و نقدینگی وارد اقتصاد کشور می‌شود، قیمت کالاها و خدمات مبادله‌ناپذیر مانند ساختمان‌ها تجاری و مسکونی، خدمات واسطه‌ای، مشاوره و آموزش که واردکردنی نیستند، بالا می‌روند (کامفیروزی و همکاران، ۱۳۹۴).

با توجه به اهمیت برنامه‌ریزی و تصمیم‌سازی در خصوص اجرای اقتصاد مقاومتی و همچنین توجه خاص به بندهای ۱۳-۱۴-۱۵-۱۸ اقتصاد مقاومتی که جلوگیری از وابستگی بودجه کشور به درآمد نفتی است، هدف اصلی این پژوهش شناسایی و تبیین چالش‌های پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت است. نکته نوآورانه این تحقیق این است که به دنبال پاسخ به این پرسش است که بازیگران اصلی پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت کدامند و چه روابطی بین این بازیگران وجود دارد و درنهایت چالش‌ها و موانع اصلی پیاده‌سازی و اجرای اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت چیست؟ این پژوهش همچنین به دنبال ارائه چارچوبی برای پیاده‌سازی و اجرای اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت است.

۱. مبانی نظری و پیشینه تحقیق

تاریخ به ظهور و سقوط نظام‌های گوناگونی شهادت می‌دهد؛ بعضی از این نظام‌ها پس از مدتی حاکمیت، ازمیان‌رفته‌اند و برخی دیگر با مشکلات متعددی روبه‌رو بوده‌اند (میرمعزی، ۱۳۹۱). اقتصاد مقاومتی که شکلی از اقتصاد اسلامی است، در شهریور سال ۱۳۸۹ برای نخستین بار از سوی مقام معظم رهبری جهت اصلاح نظام اقتصادی کشور مطرح و در ۲۹ بهمن سال ۱۳۹۲ در بند ۲۴ در قالب سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به دولت ابلاغ گردیده است. اقتصاد مقاومتی، همچنان که از نام آن پیداست، اقتصادی است که در پی آسیب‌زدایی و ترمیم ساختارهای اقتصادی موجود از طریق ایجاد نهادهای اقتصادی با رویکرد انقلابی و جهادی می‌باشد (رضایی‌دوانی و رضایی، ۱۳۹۶).

۱-۱. جایگاه اقتصاد مقاومتی در اقتصاد اسلامی

بهترین و مناسب‌ترین تعریفی که می‌توان از اقتصاد مقاومتی ارائه کرد یک اقتصاد تاب‌آور و پایدار است. به‌عبارت‌دیگر هر دو مفهوم تاب‌آوری و پایداری مفاهیمی هستند که در واژه اقتصاد مقاومتی تجمع یافته‌اند. تاب‌آوری به‌عنوان مجموعه‌ای از قابلیت‌ها برای مواجهه با تغییرات فوری و غیرمنتظره در محیط با اقدامات تحریک‌آمیز و واکنشی تعریف شده است تا پیش‌بینی، سازگاری،

پاسخ، بازیابی و یادگیری از هرگونه اتفاق مختل کننده را تسهیل نمایند (کارل و همکاران ۱، ۲۰۱۸). از نظر سازمانی نیز تاب‌آوری به‌عنوان مفهومی مبنی بر کمک به سازمان‌ها برای زنده ماندن و شکوفایی در شرایط دشوار و ناپایدار اقتصادی، تعریف شده است (موسا و همکاران ۲، ۲۰۲۰). تاب‌آوری سازمانی به‌عنوان توانایی تنظیم اختلالات پیش‌بینی شده و سازگاری با شوک‌های ناگهانی غیرقابل پیش‌بینی تعریف می‌شود (ما و همکاران ۳، ۲۰۱۸).

از نگاه دیگر مفهوم اقتصاد مقاومتی به این معنی است که در شرایطی که جامعه تحت فشار قرار دارد، اقتصاد روبه رشد بوده و آسیب کمتری به آن وارد شود و کمتر ضربه ببیند (سیف و نوروزی، ۱۳۹۸). با این توصیف اصلی‌ترین هدف اقتصاد مقاومتی بازسازی و احیای اقتصاد بومی کشور است. اقتصاد مقاومتی نوعی اقتصاد مردمی و بومی است که از توانایی‌های نخبگان و مردم جامعه استفاده می‌کند، ضمن اینکه از دانش به‌روز فنی دنیا هم در این اقتصاد استفاده می‌شود. اقتصاد مقاومتی به‌نظام اقتصادی با خصلت ویژه مقاومتی بودن اطلاق می‌شود. کار ویژه این نظام اقتصادی آن است که در شرایط وجود چالش بتواند اهداف اساسی خود را محقق سازد. لذا منظور از مقاومتی بودن، ایستادگی در برابر طوفان‌های بیرونی و ثمر دهی در شرایط نامساعد است (کریم و امیری، ۱۳۹۷). بر این اساس اقتصاد مقاومتی آن‌چنان اقتصادی است که ظرفیت مقابله با نا اطمینانی‌ها و چالش‌های داخلی و خارجی، اعم از تکانه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و بلایای طبیعی را در خود ایجاد کرده است و می‌تواند در صورت حدوث شرایط دشوار، به روند رشد و شکوفایی خود در حد قابل قبولی ادامه و به‌سرعت به‌سوی تعادل پایدار اولیه بازگردد. با توجه به این تعریف در مجموع چگونگی تخصیص بهینه منابع محدود جامعه در امور مختلف که چنانچه چالشی ایجاد شود کمترین آسیب‌رسانی را داشته باشد (تاب‌آوری اقتصادی)، به همراه مسئله چگونگی ترمیم خسارات تحمیل شده و بازسازی سریع ظرفیت‌های تولیدی به‌منظور بازگشت به شرایط تعادل اولیه (پایدار اقتصادی)، اقتصاد مقاومتی را تشکیل می‌دهند (نوفروستی، ۱۳۹۵).

در بحث اقتصاد مقاومتی چهار دیدگاه وجود دارد. اولین دیدگاه، اقتصاد موازی است. اقتصاد موازی به ایجاد نهادهای موازی با رویکرد انقلابی و جهادی اشاره دارد. این امر البته به معنای نفی نهادهای مرسوم نیست، کما اینکه اکنون ما هم‌زمان از هر دو نهاد سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و نهاد ارتش جمهوری اسلامی برای دفاع از انقلاب بهره‌مندیم. البته مهم‌ترین مشکل این الگو این است که حسب نیازهای خاص انقلاب اسلامی و در عرصه اجرا با چالش‌های نوینی روبرو خواهد

^۱ Karl et al.

^۲ Mousa et al.

^۳ Ma et al.

بود، زیرا مثلاً هیچ تصویری از بانک مرکزی موازی در یک کشور و سامان بخشی به محیط پولی-مالی کشور در دولایه دولتی و عمومی وجود ندارد؛ اما بازهم منطقاً نمی‌توان این الگو را در زمره مدل‌های اداره نشدنی و غیرمنطقی به حساب آورد (پیغامی، ۱۳۹۳). دومین دیدگاه، اقتصاد دفاعی است. این اقتصاد به تدوین شیوه‌های برخورد پیش‌گیرنده در مقابل حملات اقتصادی دشمن اشاره دارد. این اقتصاد در پی آفندشناسی و پدافند شناسی کشور در برابر آن هجوم است. بر این اساس تا زمانی که ابزارها و روش‌های هجمه دشمن مورد شناسایی قرار نگرفته و استراتژی مقاومت علیه آنان، تدوین و اجرا نشود نمی‌توان به اهداف اقتصاد مقاومتی دست پیدا کرد (باقری و موسوی، ۱۳۹۷). سومین دیدگاه، اقتصاد ترمیمی است. موضوع ترمیم ساختارهای اجرایی، امری محال و دور از ذهن نیست، چه بسا کشورهای توسعه‌یافته نیز در برهه‌هایی از تاریخ اقتصادی خود مجبور به مقاوم‌سازی ساختارهای اقتصادی شده‌اند (پیغامی، ۱۳۹۳). این رویکرد در پی مقاوم‌سازی، آسیب‌زدایی، خلل‌گیری و ترمیم ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود اقتصادی است؛ به‌طوری‌که اگر نهادی نمی‌تواند انتظارات را برآورده سازد، با بازتعریف سیاست نهادهای موجود، انتظارات برآورده شود (باقری و موسوی، ۱۳۹۷). چهارمین دیدگاه، اقتصاد الگو است. اقتصاد مقاومتی علاوه بر ارائه یک رویکرد کوتاه‌مدت و پدافندی، چشم‌اندازی کلان به‌نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران دارد. باید اقتصاد ایدئالی شکل گیرد که در عین اسلامی بودن، الهام‌بخش و کارآمد بوده و زمینه‌ساز تشکیل تمدن بزرگ اسلامی باشد. نگرش اقتصاد سرمشق، بلند نگرانه است به‌طوری‌که بر مؤلفه‌هایی چون اقتصاد کارآفرینی، ریسک‌پذیری و نوآوری به‌شدت تأکید دارد (جعفری و آهنگری، ۱۳۹۱). در واقع اقتصاد مقاومتی روشی برای مقابله با تحریم‌ها علیه یک منطقه یا کشور تحریم شده است، در شرایطی که هیچ صادرات و وارداتی برای آن کشور مجاز نمی‌باشد (امیر و احسان‌اله، ۱۳۹۱). در این دیدگاه برخلاف دیدگاه‌های دیگر که اقتصاد مقاومتی را با دیدی کوتاه‌مدت بررسی می‌کردند؛ چشم‌اندازی کلان به اقتصاد جمهوری اسلامی ایران دارد و اقتصاد مقاومتی را رویکردی بلندمدت می‌داند (پیغامی، ۱۳۹۳).

برخی از صاحب‌نظران معتقدند که برای مطالعه نظری اقتصاد مقاومتی، باید آن را در چارچوب اقتصاد اسلامی بررسی کرد. اقتصاد اسلامی، مجموعه معارفی است که از سه بخش اصلی تشکیل شده است: بخش اول، مکتب اقتصاد اسلامی است، بخش دوم معارف اقتصاد اسلامی نظام اقتصادی اسلام است و بخش سوم علم اقتصاد اسلامی است. اقتصاد مقاومتی یک نسخه از نظام اقتصادی اسلام، یا یک نظام اقتصادی اسلام است (صمدی‌قربانی، ۱۳۹۶). از سوی دیگر اقتصاد مقاومتی و نظام اقتصادی اسلام که اقتصاد مقاومتی شکل خاصی از این نظام می‌باشد، در وضعیت حمله همه‌جانبه دشمن که کیان نظام اسلامی را به خطر می‌اندازد کارایی دارد.

۲-۱. جایگاه نفت در اقتصاد ایران

ایران چهارمین دارنده ذخایر نفت و دومین دارنده ذخایر گاز طبیعی در جهان است (اولیایی و همکاران، ۱۴۰۰) و از جمله کشورهای صادرکننده نفت به شمار می‌آید. از آنجایی که درآمد حاصل از صدور نفت خام، مهم‌ترین منبع مالی تأمین بودجه کشور محسوب می‌شود، درآمد مزبور به‌طور غیرمستقیم بر دیگر فعالیت‌های اقتصادی تأثیر چشمگیری دارد (مهدوی عادل و همکاران، ۱۳۹۱). بر اساس گزارش بانک مرکزی، در سه ماه دوم سال ۱۴۰۰ رشد تولید ناخالص داخلی با نفت برابر با یک درصد و بدون نفت برابر با نیم درصد بوده است. در این بین، آمارها نشان می‌دهد که ارزش تولید ناخالص داخلی سه ماهه دوم سال ۱۴۰۰ با نفت برابر با ۱۶۴۷۳ هزار میلیارد ریال بوده که این ارزش نسبت به سال قبل رشدی ۶۰ درصدی داشته است (بانک مرکزی ج.ا.ا، ۱۴۰۰). بر اساس گزارش اتاق بازرگانی تهران سهم نفت در تولید ناخالص داخلی در سال ۱۳۹۶ برابر با ۱۴,۴۷ درصد که این مقدار در بهار ۱۴۰۰ به عدد ۵,۸۱ درصد کاهش یافته است. در این بین، این گزارش همچنین نشان می‌دهد که سهم نفت از کل صادرات کشور در بهار ۱۴۰۰ به مقدار ۴۶,۸ بوده که نسبت به سال ۱۳۹۶ که مقدار آن ۵۹,۴ بوده، روند نزولی را طی نموده است (اتاق بازرگانی تهران، ۱۴۰۰).

جمهوری اسلامی ایران از جمله کشورهایی است که همواره با تحریم مواجه بوده و تحریم‌های مختلف بر صنایع و درآمدهای آن تأثیر گذار بوده است (قلی پور و همکاران، ۱۴۰۰). طی سالهای اخیر، حوزه‌های مختلف انرژی، بخش مالی و بانکی، بخش هسته ای و موشکی، دارایی‌ها و صادرات تسلیحات، موضوع تحریم بوده است (علی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰).

در این بین، یکی از مهمترین ارکانی که به علت وابستگی‌های گذشته به شدت در برابر تحریم‌ها آسیب پذیر است حوزه صنایع نفت و گاز می‌باشد که لازم است با توجه به وابستگی تولید ناخالص داخلی به این حوزه سازوکارهایی را جهت افزایش تاب آوری این صنعت طراحی نمود که یکی از این ابزارها می‌تواند تمرکز بر اقتصاد مقاومتی باشد.

تحریم بر صادرات نفت ایران باعث افزایش نرخ ارز، نرخ کالاها و در نتیجه تورم شده است (امینی، ۱۳۹۵). دلایل بسیار زیادی در این خصوص می‌توان ارائه نمود که برخی از مشخصه‌های این صنعت از قبیل وابستگی به تکنولوژیهای پیچیده کشورهای صنعتی، وابستگی به تقاضا و مصرف خارج از مرزهای ملی، نیاز به سرمایه‌گذاری کلان برای کشف و استخراج و متأثر بودن قیمت نفت از عوامل و نیروهای خارج از کنترل سبب گردیده است تا این بخش به عنوان

بخشی کلیدی برای مؤثرتر کردن تحریم‌ها از سوی ایالات متحده و اتحادیه اروپا مورد استفاده قرار گیرد (رصاص و همکاران، ۱۴۰۰).

۳-۱. حرکت به سوی اقتصاد مقاومتی

یکی از موضوعات بسیار مهمی که در بند ۱۳ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی به آن پرداخته شده است افزایش تاب‌آوری اقتصاد داخلی است. در این بند اقتصاد مقاومتی بر **مقابله با ضربه پذیری** درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز از طریق انتخاب مشتریان راهبردی، ایجاد تنوع در روش‌های فروش، مشارکت دادن بخش خصوصی در فروش، افزایش صادرات گاز، افزایش صادرات برق، افزایش صادرات پتروشیمی و افزایش صادرات فرآورده‌های نفتی تأکید دارد. این بند به نقش بخش خصوصی و همچنین توجه به سایر بخش‌هایی که کشور در آن دارای مزیت رقابتی است اشاره نموده است. اقتصاد مقاومتی، اقتصاد مردمی است، بدین معنی که باید اقتصاد به سمت اقتصاد تولید محور با حضور و نقش فعال و مشارکت حداکثری آحاد جامعه و توسعه همکاری‌های جمعی در فعالیتهای اقتصادی، تولید ثروت، گسترش کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و تقویت کارآفرینی حرکت نماید (شقایقی شهری، ۱۳۹۷).

بند ۱۴ اقتصاد مقاومتی بر **افزایش ذخایر راهبردی نفت و گاز** کشور به منظور اثرگذاری در بازار جهانی نفت و گاز و تأکید بر حفظ و توسعه ظرفیتهای تولید نفت و گاز، بویژه در میداین مشترک اشاره دارد. مفهوم اقتصاد مقاومتی، هم به مقابله با فشار و چالش‌ها اشاره دارد، هم به کاهش آسیب‌ها و هم به حفظ روند روبه رشد اقتصاد. بر این اساس، کار ویژه‌های اقتصادی، شرایط و الزامات اقتصاد مقاومتی و ظرفیتهای موجود برای اقتصاد مقاومتی، باید در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی به معنا و مفهوم بیان‌شده به کار گرفته و سازمان‌دهی شوند (رحمان پور، ۱۳۹۷). در این بین، برای حل مشکل موجود در توفیق اجرایی اقتصاد مقاومتی، متصدیان اجرایی اقتصاد کشور باید از استادان و پژوهشگران اقتصاد اسلامی در حوزه و دانشگاه در اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در بستر نظام اقتصادی اسلام استفاده کنند (صمدی‌قربانی، ۱۳۹۶).

بند ۱۵ اقتصاد مقاومتی نیز بر افزایش ارزش افزوده از طریق **تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز**، توسعه تولید کالاهای دارای بازدهی بهینه (براساس شاخص شدت مصرف انرژی) و بالا بردن صادرات برق، محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های نفتی با تأکید بر برداشت صیانتی از منابع تأکید دارد. اقتصاد مقاومتی به دنبال آن است که با کاهش وابستگی‌ها و تأکید بر مزیت‌های تولید داخلی و تلاش برای خودکفایی، زمینه توسعه و پیشرفت را مهیا سازد. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که اقتصاد اسلامی الگویی کامل برای اقتصاد مقاومتی است؛ زیرا اقتصاد در یک نظام اسلامی ظرفیتهای

و قابلیت‌های علم اقتصاد و مکتب اقتصادی را توأمان دارد و از نهادهای اقتصادی و اجتماعی مناسب هم بهره‌مند می‌شود (کلور و حمزه‌ای، ۱۳۹۷).

بند ۱۸ اقتصاد مقاومتی بر افزایش سالانه سهم صندوق توسعه ملی از منابع حاصل از صادرات نفت و گاز تا قطع وابستگی بودجه به نفت اشاره دارد. از اصول اقتصاد مقاومتی خوداتکایی است. جامعه باید به داشته‌های خوداتکا کند؛ زیرا هر جامعه در هر منطقه‌ی جغرافیایی دارای منابعی است که می‌تواند به آن‌ها بسنده کرده و به شکوفایی برسد. وقتی اقتصاد به خودکفایی برسد آن زمان دیگر تحت تأثیر فشارهای اقتصادی شکست نمی‌خورد و می‌تواند دوام بیاورد (حسین و همکاران، ۱۳۹۸). اقتصاد مقاومتی دو شاخصه اساسی دارد؛ در برابر تهدیدها و ترفندهای دشمن مقاوم است و کمتر آسیب می‌بیند؛ تهدید را تبدیل به فرصت کرده و در وضعیت تهدید رشد می‌کند (میرمعزی، ۱۳۹۱).

۱-۴. فرصت‌ها و چالش‌ها در راه تحقق اقتصاد مقاومتی

-در فرصت‌ها و چالش‌ها همراه شماره آورده شود تا ضمن مشخص شدن چالش‌ها و فرصت‌ها، تعداد آن‌ها نیز معلوم شود. سعی شود فرصت‌ها و چالش‌ها از هم جدا شوند تا این مبحث واضح‌تر شود.

یکی از فرصت‌هایی که در راه تحقق اقتصاد مقاومتی قرار دارد اصل ۴۴ قانون اساسی است. در اصل ۴۴ قانون اساسی تأکید شده است که با اجرای سیاست‌های به هنگام در خصوص واگذاری‌های دولتی به مردم، عملکرد مدیریتی و بهره‌وری بهبود یابد و مسیر حرکت از اقتصاد دولتی به اقتصاد پویا فراهم شود. محدودسازی اقتصاد دولتی و آزادسازی اقتصاد از پیامدهای مهم اصل ۴۴ قانون اساسی است. اقتصاد مقاومتی فعال و پویا نیازمند برنامه‌ریزی استراتژیک و راهبردی، مبتنی بر مردمی کردن اقتصاد از طریق میدان دادن بیشتر به فعالان بخش خصوصی و رفع موانع و مشکلات این بخش می‌باشد (نوذری، ۱۳۹۶). سایر فرصت‌های موجود در راه رسیدن به اهداف اقتصاد مقاومتی را می‌توان به صورت زیر برشمرد:

۱- نیروی انسانی جوان، متعهد، توانمند و با مهارت (ارشدی و همکاران، ۱۴۰۰)؛

۲- وجود مشوق‌های قانونی؛

۳- حمایت اقشار مختلف جامعه از سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی؛

۴- وجود شرکت‌های دانش بنیان؛

۵- امکان تولید داخل با استفاده از دانش داخلی (روحانی و ابوحمزه، ۱۳۹۳).

در راه رسیدن و تحقق اقتصاد مقاومتی چالش‌ها و موانع بسیار زیادی نیز وجود دارد که برخی از این چالش‌ها و محدودیت‌ها عبارتند از:

- ۱- عدم وجود هماهنگی و نبود همگرایی درباره به وقوع پیوستن شعارهای اقتصادی؛ به نظر می‌رسد عواملی نامرئی و پشت پرده برای ضربه زدن به تولید داخلی، بازار را بی‌ثبات می‌کنند و طبیعی است که در یک بازار بی‌ثبات اقتصادی، تولید نمی‌تواند سر بلند کند (میلانی، ۱۳۹۴).
  - ۲- چالش دیگر اقتصاد مقاومتی تجمل‌گرایی است که خود موجب رواج تشریفات اضافی در امور اقتصادی و قطعاً موجب هدر رفت منابع می‌شود و زیان وارده بر روند پیشرفت اقتصادی در این چالش، بسیار مشهود است (ناهد و محمد ابراهیم، ۱۳۹۷).
  - ۳- اقتصاد مقاومتی لازم است در زیرساخت‌ها اقتصادی وارد شود، به‌خصوص در بخش کالاهای استراتژیک وارداتی و صادراتی. همان اندازه که اقتصاد ایران در برون مرزها نیاز به اقتصاد مقاومتی دارد، در داخل کشور نیز برای مقابله با مفسدان اقتصادی و سیاسی و رانت‌خواران نیازمند چنین اقتصادی است. (خوش‌چهره، ۱۳۹۱).
- با آنکه پدیده اقتصاد مقاومتی واژه‌ای بومی است ولی می‌توان کارکردهای مختلف آن را در سایر کشورها نیز مشاهده نمود. به عنوان مثال یکی از ابزارهایی که دیگر کشورها به وفور از آن برای افزایش تاب‌آوری اقتصاد خود استفاده نموده‌اند استراتژی دیپلماسی تجاری است. در این خصوص می‌توان به آموزه‌های دیپلماسی کشور چین از طریق شکل دهی به اقتصاد بر پایه منابع داخلی، جذب سرمایه خارجی، دانش مدیریت و فناوری پیشرفته برای پیشبرد توسعه داخلی، تمرکززدایی از تصمیمات اقتصادی و اصلاح سیاست‌های ارزی اشاره نمود. همچنین روش‌های نوین دیپلماسی تجاری دانمارک مانند تشکیل شورای ویژه با هدف بین‌المللی سازی شرکت‌های کوچک و متوسط، ارائه برنامه‌های دولت در زمینه حمایت از صادرات و تقویت هماهنگی نهادهای دولتی و خصوصی نیز اثرات بسیار مهمی در تاب‌آوری اقتصاد این کشور داشته است (احمدی، شمس اسفندآبادی، ۱۳۹۹).

۵-۱. پیشینه تحقیق

آذر و همکاران (۱۴۰۰) در تحقیق خود با عنوان «ارائه مدلی جهت شناخت، دسته‌بندی و تحلیل عدم اطمینان‌های موثر بر انتخاب شرکاء استراتژیک در بستر اقتصاد مقاومتی (مورد مطالعه شرکت ملی نفت ایران)» مهم‌ترین عدم اطمینان‌های پروژه‌های نفتی را با در نظر گرفتن اقتصاد مقاومتی شناسایی و دسته‌بندی کردند. یافته‌ها نشان می‌دهد که مهم‌ترین عدم اطمینان‌های پروژه‌های نفتی در بستر اقتصاد مقاومتی را می‌توان در سه دسته کلی عدم اطمینان در مورد محیط کار، عدم اطمینان درباره ارزش‌های راهنما و عدم اطمینان در مورد گزینه‌های طرح‌های مرتبط دسته‌بندی

نمود. طالبی و آسیابان (۱۳۹۹) در تحقیقی که با عنوان «اولویت بندی و انتخاب شریک راهبردی ایران در بستر اقتصاد مقاومتی» انجام شده درصدد بوده تا با در نظر گرفتن مجموعه‌ای از شاخص‌ها با استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری به رتبه بندی کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای به منظور توسعه تعاملات پردازد تا تصمیم گیرندگان کشور به گونه‌ای شریک راهبردی جمهوری اسلامی ایران را انتخاب نمایند که حداکثر منافع ملی حاصل شود. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بر اساس شاخص‌های بررسی شده کشور چین در اولویت توسعه روابط قرار دارد.

احمدی و شمس اسفندآبادی (۱۳۹۹) نیز در تحقیق خود با عنوان «ارائه الگوی راهبردی دیپلماسی تجاری برای جمهوری اسلامی ایران با توجه به جنگ اقتصادی (تحریم اقتصادی)، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و تجارب کشورهای منتخب» نشان داده اند که الگوی پیشنهادی برای دیپلماسی تجاری جمهوری اسلامی ایران ۱۰ راهبرد کلی دارد: (۱) انتشار سند دیپلماسی تجاری؛ (۲) مشارکت بخش خصوصی؛ (۳) اصلاح ساختار نهادی؛ (۴) حذف خودتحریمی؛ (۵) تربیت دیپلمات‌های تجاری توانمند؛ (۶) مدیریت بخش واردات؛ (۷) ایجاد تنوع در صادرات و پرهیز از خام‌فروشی؛ (۸) حمایت از شرکت‌ها و کسب‌وکارهای داخلی؛ (۹) اولویت‌دهی به کشورهای همسایه؛ (۱۰) اتصال به زنجیره ارزش جهانی.

نتایج تحقیق حاجی ملامیرزایی و حاجی ملا میرزایی (۱۳۹۹) با عنوان «راهبرد مدیریت کاهش وابستگی به نفت با تقویت بخش خصوصی و افزایش تولید به‌عنوان راهکار اقتصاد مقاومتی» حاکی از وجود رابطه منفی بین شاخص نسبت سرمایه‌گذاری بخش خصوصی به کل سرمایه‌گذاری دولت، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و نسبت صادرات به واردات به‌عنوان تکیه به تولیدات داخل با تولید ناخالص داخلی می‌باشد؛ همچنین با نگاهی بر علامت متغیرهای نسبت GDP به GNP و همچنین بهره‌وری نیروی کار می‌توان به این نتیجه رسید که با تکیه بر نیروی کار در شرایط تحریم و با تاکید بر اقتصاد مقاومتی می‌توان به افزایش تولید ناخالص داخلی کشور کمک کرد.

صفر زاد و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «ارائه الگوی تجاری‌سازی محصولات دانش‌بنیان با تأکید بر سیاست‌های اقتصاد مقاومتی» دریافتند که شاخص‌های: ۱. فردی، ۲. مدیریتی و سازمانی، ۳. فرهنگی اجتماعی، ۴. قوانین و تاییدیه‌ها، ۵. مالی و اقتصادی، ۶. توانمندی بازاریابی و فروش و ۷. قابلیت‌های فناورانه تبیین‌کننده مؤلفه‌های تجاری‌سازی و شاخص‌های: ۱. مدیریتی و اقتصادی، ۲. شاخص بین‌المللی، ۳. تولید ملی، ۴. شاخص راهبردی و ۵. شاخص الگوی مصرف به عنوان مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی شناسایی، رتبه‌بندی و اولویت‌بندی شدند. ابراهیمی ورکیان و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود با عنوان «ارزیابی نقش نگرش اقتصاد مقاومتی مدیران بر مدیریت ریسک پروژه (مطالعه موردی: پیمانکاران قرارگاه سازندگی خاتم الانبیاء)» دریافتند که

نگرش اقتصاد مقاومتی در پیمانکاران قرارگاه خاتم بر مدیریت ریسک هزینه، کیفیت و زمان پروژه های ساخت و ساز نقش معناداری دارد.

صمدی قربانی (۱۳۹۷) در تحقیق خود به این نتیجه دست‌یافت که خواستگاه اصلی مفهوم مقاومت اقتصادی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های اصلی نظام اقتصادی اسلام، آموزه‌های اسلامی است؛ بنابراین بهترین ظرف اجرایی برای آن نیز همین نظام خواهد بود. اگر این سیاست‌ها در بستر نظام اقتصادی اسلام و با رویکردهایی مانند اتکا به دانش و فناوری، عدالت بنیانی، درون‌زایی، برون‌گرایی و ... که مقام معظم رهبری برای آن برشمرده‌اند پیگیری نشوند، هیچ تضمینی برای دستیابی به هدف‌های تعیین‌شده برای آن وجود نخواهد شد. گره پدید آمده در پیشرفت عملی اقتصاد مقاومتی نیز ناشی از غفلت در همین موضوع است. نتایج پژوهش سلیمی و امیری (۱۳۹۷) نشان می‌دهد که دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی برای اینکه بتوانند ضمن تولید محصولات جدید، اثربخشی خود را افزایش داده و در جهت اقتصاد مقاومتی پیشرو و تأثیرگذار باشند، باید بتوانند نوآوری را در عناصر، اجزا و ارکان مختلف شامل مدیریت، اعضای هیئت‌علمی و کارکنان، دانشجویان، عناصر برنامه درسی و نظام ارزشیابی و سنجش خود در جهت کارآفرینی استراتژیک به‌کارگیرند.

موسوی (۱۳۹۷) در تحقیق خود نشان داده که نقش روحیه توحیدی در اجرای اقتصاد مقاومتی رفتارهای درست اقتصادی سرچشمه گرفته از جهان‌بینی الهی به شکل‌گیری مناسبت‌های اقتصادی مطلوبی خواهد انجامید که نتیجه‌های بسیار اثرگذار در اجرا و پیشبرد اقتصاد پویا و مولد خواهد داشت. از نمونه نتیجه‌های نگاه توحیدی به اقتصاد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: توزیع درست منابع، اصلاح سیاست‌ها و قانون‌های اقتصادی در جهت منافع عامه، افزایش میزان سرمایه‌گذاری و... رابطه بین نتیجه‌های پیش‌گفته و روحیه توحیدی، رابطه‌ای مستقیم است؛ به این معنا که هراندازه روحیه توحیدی در جامعه اسلامی تعمیق یابد به همان اندازه جامعه در تحقق هدف‌های اقتصادی پیش‌گفته کامیاب خواهد شد. نتایج تحقیق امیری و بارانی بیرانوند (۱۳۹۶) نشان می‌دهد که فضای کسب‌وکار با رشد اقتصادی رابطه مثبت و معناداری دارد، به‌عبارت‌دیگر با افزایش یک واحد شاخص کسب‌وکار، رشد اقتصادی به‌اندازه $0/105$ واحد افزایش می‌یابد. متغیرهای نهادی پژوهش، شاخص حکمرانی خوب و آزادی اقتصادی اثر معناداری بر روی شاخص کسب‌وکار ندارند. متغیرهای کلان اقتصادی از جمله تشکیل سرمایه ثابت ناخالص داخلی اثر مثبت و معنادار و سرمایه‌گذاری اقتصادی، اثر منفی و معناداری بر رشد اقتصادی دارد. مخارج مصرفی دولت و شاخص فلاکت اقتصادی اثر منفی و معناداری بر رشد اقتصادی دارد. جهت بهبود فضای کسب‌وکار کشورهای موردنظر پیشنهادهایی مانند الکترونیکی کردن مرحله‌های اداری کسب‌وکارها و قوانین و مقررات ساده‌تر ارائه می‌شود.

نتایج تحقیق توکلی و ایزانلو (۱۳۹۶) نیز نشان می‌دهد که اقتصاد ایران در تمامی چهار حوزه فرهنگ، قوانین، سازمان‌دهی و رفتار اقتصادی با آسیب‌هایی روبه‌روست. این آسیب‌ها درجه مقاومت‌پذیری کشور در مقابل شوک‌های اقتصادی درونی و بیرونی را کاهش می‌دهد. بر اساس این تحلیل که در چارچوب اندیشه اسلامی صورت گرفته، اقتصاد ایران به‌طور عمده تحت آسیب‌های ناشی از گسترش فرهنگ و سبک زندگی اقتصادی مبتنی بر مصرف‌گرایی، تولید غیرطبیعی و غیر نافع و همچنین عدم توجه به حقوق فقرا در اموال اغنیا قرار دارد. نتایج تحقیق خالقیان میمند و همکاران (۱۳۹۵) نشان می‌دهد که ایجاد نظام جامع اطلاعات اقتصادی افراد در جهت اصلاح ساختار اقتصادی و مالیاتی در کشور دارای بیشترین اهمیت در سیاست مالی مبتنی بر اقتصاد راهبرد مقاومتی است و الگوی فکری (اقتصاد اسلامی) بیشترین هم‌سوئی با راهبرد اقتصاد مقاومتی در زمینه سیاست مالی دارد.

از نظر میلانی (۱۳۹۴) اقتصاد مقاومتی و خودباوری ملی، فرصت‌ها و چالش‌های تحقق آن تحقق اقتصاد مقاومتی نیاز به همت همه‌جانبه مسئولین و مردم دارد و لازم است به تولید ملی بهاداده شود، تلاش شود تا اقتصاد کشور از وضعیت تک‌محصولی نجات پیدا کند. باید به تولیدات داخلی و بومی‌گرایی بهاداده شود و زیرساخت‌های اقتصادی کشور توسعه یابند و بر مبنای اقتصاد اسلامی الگوی اقتصاد مقاومتی مطابق با شرایط و وضعیت اقتصادی کشور تبیین گردد.

۲. روش‌شناسی تحقیق

با توجه به این‌که هدف اصلی این مطالعه ارائه چارچوبی برای تبیین چالش‌های پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت می‌باشد؛ رویکرد تحقیق حاضر کیفی، از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی است. این پژوهش بین سال‌های ۹۹-۱۳۹۸ انجام گرفته و جامعه آماری این تحقیق را خبرگان، مدیران و روسای شرکت نفت با حداقل پنج سال سابقه تشکیل می‌دهند که با استفاده از مصاحبه اکتشافی و در مصاحبه با نفر سیزدهم، اشباع نظری حاصل و چارچوب مفهومی تحقیق از طریق کدگذاری با استفاده از تحلیل مضمون تبیین شده است. مشخصات و ویژگی‌های مصاحبه‌شوندگان به شرح زیر می‌باشد (جدول ۱).

جدول ۱. مشخصات و ویژگی‌های مصاحبه‌شوندگان

ردیف	سطح تحصیلات	رشته	سابقه کاری	جنسیت	کد مصاحبه
۱	کارشناسی ارشد	مهندسی نفت	۱۵	مرد	P1

P2	مرد	۱۰	مهندسی اکتشاف نفت	دکتری	۲
P3	مرد	۱۰	حقوق نفت و گاز	دکتری	۳
P4	مرد	۱۵	اقتصاد نفت و گاز	کارشناسی ارشد	۴
P5	مرد	۱۲	مدیریت بازرگانی بین‌الملل	دکتری	۵
P6	مرد	۱۵	مهندسی نفت	کارشناسی ارشد	۶
P7	مرد	۱۵	مهندسی نفت - مخازن هیدروکربوری	کارشناسی ارشد	۷
P8	مرد	۱۵	مهندسی نفت - حفاری	کارشناسی ارشد	۸
P9	مرد	۱۵	مهندسی نفت - بهره‌برداری	کارشناسی ارشد	۹
P10	مرد	۱۷	مدیریت بازرگانی بین‌الملل	دکتری	۱۰
P11	مرد	۱۷	حقوق نفت و گاز	دکتری	۱۱
P12	مرد	۱۷	حقوق نفت و گاز	دکتری	۱۲
P13	مرد	۱۵	مهندسی نفت	دکتری	۱۳

با توجه به اینکه ابزار گردآوری اطلاعات این پژوهش مصاحبه نیمه ساختاریافته است و در راستای روایی و پایا ساختن نتایج تحقیق، مصاحبه‌ها با دقت نظر کافی ثبت و ضبط شده و با کسب اجازه از مشارکت‌کنندگان به‌طور کامل پیاده‌سازی شده است. همچنین برای اطمینان بیشتر از روایی و پایایی مصاحبه‌ها، پس از کدگذاری، از برخی خبرگان واجد شرایط که دارای توانمندی و شایستگی لازم بودند، خواسته شده تا مجدداً به بررسی و اظهارنظر درباره مفاهیم ساخته شده پرداخته و درنهایت، مصاحبه‌ها توسط یک فرد آگاه به ادبیات تحقیق مجدداً کدگذاری شده است. برای محاسبه پایایی مصاحبه‌ها نیز از روش محاسبه توافق بین دو کدگذار استفاده شده است که جدول ۲، میزان توافقات و درصد پایایی را نشان می‌دهد.

جدول ۲. محاسبه پایایی مصاحبه‌ها از طریق توافق بین دو کدگذار

مصاحبه	تعداد کل کدها	تعداد توافقات	تعداد عدم توافقات	درصد پایایی
۲	۲۴	۸	۲	۶۶/۶۷
۵	۲۷	۱۰	۳	۷۴
۱۱	۲۲	۷	۲	۶۳/۶
کل	۷۳	۲۵	۷	۶۸/۵

منبع: محقق ساخته

با توجه به اهمیت موضوع تحقیق، در این پژوهش از روش تحلیل مضمون برای تجزیه و تحلیل متن مصاحبه‌ها استفاده شده است. تحلیل مضمون، روشی برای تعیین، تحلیل و بیان الگوهای (مضامین) موجود در درون داده‌ها است. این روش، داده‌ها را سازمان‌دهی و در قالب جزئیات توصیف می‌کند. براون و کلارک (۲۰۰۶) مراحل شش‌گانه تحلیل مضمون را ارائه نموده‌اند (ابویی اردکان و همکاران، ۱۳۹۳). در مرحله اول، آشنایی با داده‌ها صورت می‌گیرد؛ در این مرحله هدف، آشنایی با عمق محتوای داده‌ها می‌باشد. مرحله دوم به ایجاد کدهای اولیه می‌پردازد؛ کدها ویژگی داده‌هایی را معرفی می‌نمایند که به نظر محقق، جالب می‌باشد. در این مرحله ۹۳ کد از مصاحبه‌ها احصا شد. در مرحله سوم که جستجوی مضامین اولیه نام دارد؛ هدف، دسته‌بندی کدهای مختلف در قالب مضامین اولیه و مرتب کردن همه خلاصه داده‌های کدگذاری می‌باشد که ۳۰ مضمون اولیه به دست آمده است. در مرحله چهارم مضامین سازمان‌دهنده شکل می‌گیرد؛ این مرحله شامل بازبینی و تصفیه (شامل بازبینی در سطح خلاصه داده‌های کدگذاری) و شکل‌دهی به مضامین سطح بالاتر (اعتبار مضامین سازمان‌دهنده در رابطه با مجموعه داده‌ها) است. مرحله پنجم به تعریف و نام‌گذاری مضامین اصلی یا فراگیر می‌پردازد؛ در این مرحله، مضامین اصلی که برای تحلیل ارائه شده، تعریف و مورد بازبینی مجدد قرار می‌گیرد. سپس داده‌های هر مضمون اصلی تحلیل می‌شود. به وسیله تعریف و بازبینی کردن، ماهیت آن چیزی که یک مضمون در مورد آن بحث می‌کند مشخص شده و تعیین می‌گردد که هر مضمون اصلی، کدام جنبه از داده‌ها را در خود دارد. در این مرحله از میان ۴ مضامین فرعی، دو مضمون اصلی یا فراگیر به دست آمده است. در مرحله آخر، گزارش تهیه می‌شود؛ مرحله ششم زمانی شروع می‌شود که محقق، مجموعه‌ای از مضامین اصلی کاملاً انتزاعی و منطبق با ساختارهای زمینه‌ای تحقیق را در اختیار داشته باشد. این مرحله شامل تحلیل پایانی و نگارش گزارش است. جدول شماره ۳ حاوی مفاهیم شناسایی شده در متن یک نمونه مصاحبه می‌باشد که در قالب مضامین اولیه دسته‌بندی شده است. چنین کاری برای هر یک از مصاحبه‌ها انجام شده است.

جدول ۳. تم‌های شناسایی شده در متن یک نمونه مصاحبه

نکات کلیدی	کدها
تجهیزات ساخت داخل از کیفیت خوبی برخوردار نیستند و به‌ناچار صنعت نفت مجبور شده به سمت استفاده تجهیزات خارجی هدایت شود.	بهبود کیفیت تجهیزات
باید بستر استفاده از منابع نفتی در داخل کشور در حوزه پتروشیمی و صنایع داخلی به‌جای خام فروشی به وجود بیاید که نتیجه آن افزایش ارزش‌افزوده است	تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها

مشارکت بخش خصوصی	غالباً ساختار شرکت‌های بزرگ بین‌المللی نفت و گاز تجاری است و این درحالی‌که در ایران شرکت‌های دولتی بوده و بخش خصوصی نقش خیلی کمی در این حوزه دارد.
نوآوری فراگیر	ایران از لحاظ آموزش، نوآوری و زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات در سطح متوسط قرار دارد، اما از لحاظ رژیم نهادی و انگیزشی در شرایط نامطلوبی است که نتوانسته دانش نظری و علمی را به دانش کاربردی و تولیدی بدل کند.
شفاف‌سازی ساختاری	سازمان‌دهی، نهادینه کردن و ایجاد رویه‌های اجرایی و شفاف‌سازی در مسائل قانونی، حقوقی و قراردادی در مناقصه‌های بین‌المللی و داخلی نفت و گاز (پیمانکاران و مجریان طرح) از مباحث مهمی است که باید با جدیت به آن بپردازیم.
تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان	تقویت شرکت‌های داخلی، گسیل شدن شرکت‌های نفتی و زیرمجموعه نفت به طرف منابع ساخت داخلی و تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان و ارتباط قوی و گسترده با دانشگاه‌ها و مراکز علمی به صورت کاربردی و اخذ اطلاعات علمی از اساتید دانشگاهی، نهایتاً گام به سوی عدم وابستگی به خارج را در پی خواهد داشت.

منبع: محقق ساخته

با توجه به اهمیت اعتباربخشی به یافته‌های تحقیق، در این پژوهش برای ارزیابی پایایی یافته‌های تحقیق از ضریب کاپا استفاده شده است. برای محاسبه ضریب کاپا ابتدا ۴ مصاحبه به صورت تصادفی به یک همکار داده شده و از وی درخواست گردید تا متن را کدگذاری نماید. سپس داده‌های حاصله در قالب یک ماتریس دوبعدی شامل کدگذار و کدهای آن تنظیم و در ادامه کدها با یکدیگر مقایسه و با استفاده از نرم‌افزار SPSS ضریب کاپا به صورت زیر محاسبه شد. مقدار ضریب کاپا به دست آمده (۰/۷۵۲) نشان می‌دهد که توافق بالایی بین مرورگران وجود داشته و از نظر کیفیت شاخص‌های احصا شده مورد تأیید خبرگان قرار دارد (جدول ۴).

جدول ۴. مقدار ضریب شاخص کاپا

		پژوهشگر					
		دیده نشده	دیده شده				
همکار	دیده نشده	۱۲	۲	اندازه توافق	کاپا	ارزش	معنی‌داری تقریبی
	دیده شده	۲	۱۷				
کل		۱۴	۱۹			۳۳	

منبع: محقق ساخته

۳. یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

با توجه به اینکه این تحقیق به دنبال شناسایی پیشنهادهای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت بوده و پیشنهادهای راهبردی مقدمات، زمینه و پایه‌های اصلی توسعه این نوع اقتصاد را تشکیل می‌دهند، از تحلیل مضمون برای شناسایی این پیشنهادهای استفاده شده است. نتایج تحلیل ۹۳ عنصر مفهومی مستخرج از مصاحبه‌ها، ۳۰ مضامین اولیه را تشکیل داده که این تعداد در مراحل بعدی به ۴ مضمون سازمان‌دهنده و پس از تأیید خبرگان و اساتید در قالب ۲ مضمون فراگیر برجسب‌گذاری شدند (جدول ۵).

جدول ۵. پیشنهادهای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت

مضامین اولیه (پایه)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
تأکید بر اقتصاد دانش‌بنیان	تحریک‌کننده‌ها	توانمندسازی تسهیل‌گرانه
سیاست‌گذاری بلندمدت		
استفاده از مدیران باتجربه		
سرمایه‌گذاری و نوآوری در دانش و فناوری		
بهبود بهره‌وری فرایندها و ساختارها		
مدیریت منابع انسانی		
آموزش تخصصی نیروی انسانی		
استفاده از نیروی انسانی و تجهیزات بومی		
استفاده نقدینگی درون‌زا برای تکمیل پروژه‌ها	تسهیل‌کنندگان	توانمندسازی تسهیل‌گرانه
تأکید بر فراوری فرآورده‌های نفتی		
بهبود کیفیت تجهیزات و زیرساخت‌های نفتی		
شناسایی ظرفیت‌های داخلی		
تمرکز بر بهره‌برداری از ذخایر نفتی مشترک		
فرهنگ‌سازی معایب خام‌فروشی نفت		
برنامه‌ریزی استراتژیک		
برگزاری مناقصه‌های شفاف		
ثبات قوانین و مقررات	توسعه‌دهنده‌ها	ظرفیت‌سازی حمایتی
تنوع‌بخشی به سبد انرژی		
عدم وابستگی کشور به نفت		
مدیریت تحریم‌های اقتصادی و نفتی		
افزایش سرمایه‌گذاری‌ها در صنعت نفت		

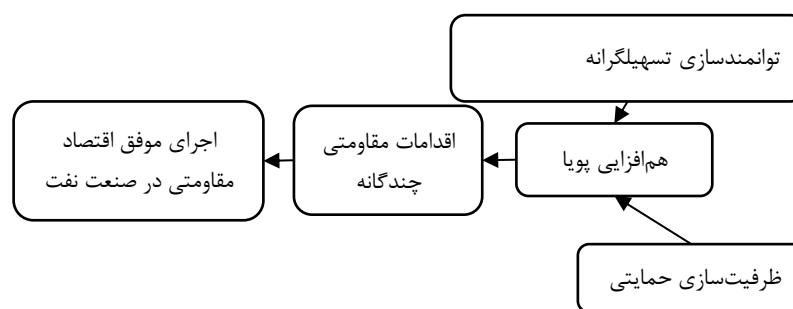
		مدیریت نفوذ سیاسی قدرت‌های جهانی
		تقویت قدرت و دیپلماسی منطقه‌ای
		اصلاح الگوی مصرف
	زمینه‌سازها	افزایش صادرات غیرنفتی
		توجه به ظرفیت‌های غیرنفتی
		ثبات اقتصادی در بازار ارز
		ثبات در نظام مالی کشور
		مشارکت بخش خصوصی
		مدیریت دقیق درآمدهای نفتی

منبع: محقق ساخته

۳-۱. روایت چارچوب مفهومی پژوهش

در پژوهش حاضر محقق برای دستیابی به چارچوب پیشنهادی ابتدا به بررسی ادبیات و مبانی نظری موضوع اقتصاد مقاومتی پرداخته است. چارچوب پیشنهادی پژوهش دربرگیرنده ۳۰ شاخص، ۴ مضمون سازمان‌دهنده و ۲ مضمون فراگیر است. مضامین فراگیر شامل توانمندسازی تسهیلات‌گزارانه و ظرفیت‌سازی حمایتی است که در صورت تعامل پویای آن‌ها با یکدیگر و هم‌آفرینی، می‌تواند موجب نوعی هم‌افزایی پویا گردد. در این پژوهش مضامین سازمان‌دهنده «توانمندسازی تسهیلات‌گزارانه» و «ظرفیت‌سازی حمایتی» نیز مشتق شده از دل مضامین فراگیر هستند. «توانمندسازی تسهیلات‌گزارانه» که ماهیت درونی دارد تحت کنترل شرکت‌ها قرار داشته و عاملی برانگیزاننده و محرک محسوب می‌شود که در این تحقیق شامل تسهیل‌کنندگان و تحریک‌کننده‌ها می‌شود. تسهیل‌کنندگان متغیرهایی هستند که شرایط لازم را برای ورود موفق به حوزه اقتصاد مقاومتی آماده می‌کنند و غالباً درون‌زا بوده و دربرگیرنده مدیران، کارکنان و خط‌مشی‌گذاران می‌شود. تحریک‌کننده‌ها نیز که ماهیتی درون‌زا دارند شامل متغیرهایی هستند که فعالان صنعت نفت را به سمت اقتصاد مقاومتی برانگیخته و انگیزه لازم را در این راستا فراهم می‌کنند. «ظرفیت‌سازی حمایتی» که ماهیتی برون‌زا دارند تحت کنترل محیط بوده و باید با اتخاذ تدابیر و راهبردهای فعال، این عوامل را اداره و کنترل نمایند که در این تحقیق دربرگیرنده زمینه‌سازها و توسعه‌دهنده‌ها می‌شود. زمینه‌سازها متغیرهای برون‌زایی هستند که در بستر صنعت نفت و در محیط بر اقدامات این صنعت در حوزه اقتصاد مقاومتی اثر می‌گذارند و باید به آن‌ها توجه کافی شود. توسعه‌دهنده‌ها نیز اقدامات برون‌زا، جانبی و یاری‌کننده ورود موفق فعالان حوزه صنعت نفت به اقتصاد مقاومتی هستند.

تعامل عوامل توانمندسازی تسهیلگرانه و ظرفیت‌سازی حمایتی نیازمند یک جریان قوی و مؤثری است که بتواند به صورت هم‌زمان این عناصر را به یکدیگر پیوند دهد تا شوک‌های مؤثری را در حوزه اقتصاد مقاومتی ایجاد نماید. در این مطالعه اتصال و هم‌آفرینی این دو عامل به نام «هم‌افزایی پویا» تعریف شده است. «هم‌افزایی پویا» بدین معنی است که هم‌آفرینی جریان‌های درون‌زا و برون‌زا قادرند که قوت‌ها و ضعف‌های درونی را از طریق تهدیدات و فرصت‌های برونی تعدیل نموده و نیروی مؤثری در راستای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت خانگی ایجاد نمایند. با توجه به نتایج تحلیل مضمون و برجسب‌گذاری مضامین اولیه (پایه)، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر، چارچوب مفهومی تحقیق به صورت زیر تبیین می‌گردد (شکل ۱).

شکل ۱. چارچوب مفهومی تحقیق

منبع: محقق ساخته

۴. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

هدف اصلی تحقیق حاضر، ارائه چارچوبی برای تبیین پیشایندهای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت است. در این مطالعه از مصاحبه اکتشافی برای جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل مضمون برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها استفاده شده است که در نتیجه آن ۳۰ کد به‌عنوان مضامین اولیه و ۴ کد به‌عنوان مضامین سازمان‌دهنده و در نتیجه ۲ کد به‌عنوان مضامین فراگیر برجسب‌گذاری گردید. یافته‌ها نشان می‌دهد برای موفقیت در اجرای اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت نیازمند تعاملات چندگانه از طریق «هم‌افزایی پویا» بین عوامل «توانمندسازی تسهیلگرانه» و «ظرفیت‌سازی حمایتی» و در نتیجه «اقدامات مقاومتی چندگانه» است.

«توانمندسازی تسهیلگرانه» به عنوان عاملی درون‌زا، برانگیزاننده و محرکی است که شامل تسهیل‌کنندگان و تحریک‌کننده‌ها می‌شود. در این تحقیق تسهیل‌کنندگان که ماهیتی هموارکننده

برای اجرای اقتصاد مقاومتی دارند شامل استفاده نقدینگی درون‌زا برای تکمیل پروژه‌ها، تأکید بر فراوری فراورده‌های نفتی، بهبود کیفیت تجهیزات و زیرساخت‌های نفتی، شناسایی ظرفیت‌های داخلی، تمرکز بر بهره‌برداری از ذخایر نفتی مشترک، فرهنگ‌سازی معایب خام‌فروشی نفت، برنامه‌ریزی استراتژیک، برگزاری مناقصه‌های شفاف و ثبات قوانین و مقررات می‌شوند. تحریک‌کننده‌ها نیز که ماهیتی محرک دارند شامل تأکید بر اقتصاد دانش‌بنیان، سیاست‌گذاری بلندمدت، استفاده از مدیران باتجربه، سرمایه‌گذاری و نوآوری در دانش و فناوری، بهبود بهره‌وری فرایندها و ساختارها، مدیریت منابع انسانی، آموزش تخصصی نیروی انسانی و استفاده از نیروی انسانی و تجهیزات بومی می‌گردند.

«ظرفیت‌سازی حمایتی» که ماهیتی برون‌زا دارد دربرگیرنده زمینه‌سازها و توسعه‌دهنده‌ها است. زمینه‌سازها که تسهیل‌کننده اجرا و پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی هستند شامل تنوع‌بخشی به سبد انرژی، عدم وابستگی کشور به نفت، مدیریت تحریم‌های اقتصادی و نفتی، افزایش سرمایه‌گذاری‌ها در صنعت نفت، مدیریت نفوذ سیاسی قدرت‌های جهانی، تقویت قدرت و دیپلماسی منطقه‌ای و اصلاح الگوی مصرف می‌شوند. توسعه‌دهنده‌ها نیز که ماهیتی محرک دارند شامل افزایش صادرات غیرنفتی، توجه به ظرفیت‌های غیرنفتی، ثبات اقتصادی در بازار ارز، ثبات در نظام مالی کشور، مشارکت بخش خصوصی و مدیریت دقیق درآمدهای نفتی می‌شوند.

مطابق یافته‌های تحقیق برای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی نیاز به اقداماتی خاصی است که در این تحقیق از آن‌ها به‌عنوان **«اقدامات مقاومتی چندگانه»** نام‌برده شده است. اقدامات مقاومتی چندگانه از درون هم‌افزایی پویا استخراج شده است. **«هم‌افزایی پویا»** به معنی تعاملات چندگانه و هم‌آفرینی زایشی بین جریان‌های درونی به‌عنوان عوامل توانمندساز و جریان‌های برونی به‌عنوان عوامل ظرفیت‌ساز می‌باشد که باعث تولید راهبردهای رقابتی در راستای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت می‌شود.

صنعت نفت و گاز دارای ظرفیت‌های بسیار بالا در شتاب بخشی به رشد اقتصادی و نیز بهبود جایگاه کشور در عرصه بین‌المللی می‌باشد. در راستای ارتقای این صنعت در کشور و رفع مشکلات پیش روی آن، ارائه راهکارهای نوآورانه متناسب با شرایط و توانمندی‌های کشور بسیار کارا تر و مؤثرتر از کپی‌برداری از روش‌ها و راه‌حل‌های به‌کاررفته در دیگر کشورها یا شرکت‌های نفتی و گازی است (مصلح عبدالمجید و همکاران، ۱۳۹۳). فضای امروز اقتصاد ایران رویدادهای ویژه و منحصر به فرد اقتصادی را شاهد است که وقوع برخی از آن‌ها تاکنون در دنیا سابقه نداشته است؛ از این‌رو زمانی که شرایط ویژه و بدون‌الگویی به وجود می‌آید، ضرورت تحقیق، نوآوری و ایده پردازی از سوی صاحب‌نظران برای برطرف کردن چالش‌های ساختار، فرایندی و اقتصادی آشکار

می‌شود. این نتایج با یافته‌های (دهقانی‌پوده و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۷؛ دهمرده قلعه نو و همکاران، ۱۳۹۸؛ عزتی و عزیزنژاد، ۱۳۹۷؛ مقدم و همکاران، ۱۳۹۶؛ نبوی و همکاران، ۱۳۹۷؛ واعظی و فدایی، ۱۳۹۴) مطابقت دارد.

علیرغم اینکه ذخایر راهبردی نفت خام و گاز طبیعی کشور بسیار مناسب است، ولی در برداشت از میادین مشترک به نحو مطلوب اقداماتی صورت نگرفته است؛ لذا شایسته است در این زمینه برنامه‌ریزی‌های دقیقی صورت گیرد تا بتوان از این منابع استفاده لازم را برد. این نتایج با یافته‌های (دهمرده قلعه نو و همکاران، ۱۳۹۸؛ سیف و نوروزی، ۱۳۹۸؛ عزتی و عزیزنژاد، ۱۳۹۷؛ مقدم و همکاران، ۱۳۹۶؛ واعظی و فدایی، ۱۳۹۴) مطابقت دارد. با توجه به اینکه سازوکارهای صنعت نفت غالباً دانشی و مهارتی بوده و نیاز به به‌روز بودن و به‌هنگام نمودن اطلاعات، تجهیزات و امکانات هایتک دارد؛ لذا اقتصاد دانش‌بنیان می‌تواند در این زمینه نقش بازی نماید و توجه به این مقوله توسط دولتمردان و سایر سرمایه‌گذاران می‌تواند منافع عظیمی را برای کشور ایجاد نماید. این نتایج با یافته‌های (اسفندیاری صفا و دهقان، ۱۳۹۵؛ باقری و موسوی، ۱۳۹۷؛ ترک زاده و عبدشرفی، ۱۳۹۷؛ دهقانی‌پوده و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۷؛ میلانی، ۱۳۹۴؛ نبوی و همکاران، ۱۳۹۷) مطابقت دارد.

یکی دیگر از مشکلات اصلی حوزه نفت بحث شفافیت قراردادهای و مناقصه‌ها می‌باشد؛ لذا لازم است در این خصوص برنامه‌هایی برای مقابله با فساد و شفاف‌سازی اقتصاد به‌منظور نیل به رشد اقتصادی تدوین شود. با توجه به ارزش‌افزوده بسیار زیاد فرآورده‌ای نفتی، به نظر می‌رسد خام فروشی نفت علاوه بر محروم شدن از مزایای مادی و نوسانات قیمتی، باعث عدم توسعه زیرساخت‌های دیگر صنایع می‌گردد. با این توصیف برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری دقیق در صنایع پایین‌دستی می‌تواند در رشد و توسعه پایدار در این زمینه بسیار ارزشمند باشد. این نتایج با یافته‌های (اسفندیاری صفا و دهقان، ۱۳۹۵؛ ترک زاده و عبدشرفی، ۱۳۹۷؛ دهقانی‌پوده و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۷؛ سیف و نوروزی، ۱۳۹۸؛ نبوی و همکاران، ۱۳۹۷) مطابقت دارد.

وجود شرایط تحریم‌ها در شرایط فعلی مسائل بسیار جدی را در زمینه تجهیزات و قطعات فنی برای شرکت‌های نفت به وجود آورده است؛ بنابراین شناسایی ظرفیت‌های تولید قطعات و تجهیزات داخلی و ارتقای کیفیت تجهیزات امری مهم و حیاتی می‌باشد که باید مورد توجه بیشتری قرار گیرد. در این بین توجه به تحقیق و توسعه با تمرکز و مشارکت بخش خصوصی، دانشگاه‌ها، پارک‌های فناوری و مراکز رشد و نوآوری می‌تواند به ارتقای کیفیت تجهیزات و زیرساخت‌های نفتی منجر شود و با سرمایه‌گذاری در حوزه ساخت تجهیزات داخلی و به‌کارگیری نیروی جوان داخلی در حوزه ساخت تجهیزات نفتی، هم‌توان تولید داخلی را بهبود می‌یابد و هم موجب ایجاد اشتغال و رشد

پایدار می‌گردد. این نتایج با یافته‌های (باقری و موسوی، ۱۳۹۷؛ حیدری و قربی، ۱۳۹۵؛ دهقانی‌پوده و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۷؛ عطایی و فکری، ۱۳۹۵؛ ناممیان و میر، ۱۳۹۶) مطابقت دارد. با توجه به اینکه نفت یک ماده تمديد ناپذیر و فناپذیر است، بهره‌برداری بیش‌ازحد از ذخایر نفتی در آینده قطعاً مشکلات فراوانی را برای نسل آتی ایجاد خواهد نمود؛ لذا لازم است با فرهنگ سازی و اصلاح الگوی مصرف این طلای سیاه را برای آیندگان ذخیره نموده و موجب کاهش وابستگی به صادرات نفتی و وابستگی به ارز حاصل از آن شد. یکی دیگر از چالش‌های پیش رو در صنعت نفت عدم استفاده از کالاها و تجهیزات ایرانی در توسعه میادین نفتی است. به‌کارگیری متخصصان ایرانی و با بومی‌سازی تجهیزات و ساخت و استفاده از قطعات و فناوری‌های ملی، می‌توان علاوه بر تقویت تاب‌آوری و پایداری فنی، دست بیگانگان و وابستگی‌های خارجی را کاهش داد. این نتایج با یافته‌های (اسفندیاری صفا و دهقان، ۱۳۹۵؛ باقری و موسوی، ۱۳۹۷؛ حیدری و قربی، ۱۳۹۵؛ رحمان پور، ۱۳۹۷؛ میلانی، ۱۳۹۴) مطابقت دارد.

اهمیت منابع انسانی و توسعه آن در پیشرفت سازمان‌ها و جوامع بر کسی پوشیده نیست. مدیران برای توسعه این منابع به‌عنوان مهم‌ترین عامل تأمین کیفیت و بهره‌وری و زیربنای اصلی توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باید استراتژی‌های صحیح و بهینه را اتخاذ کنند (کازمی عالیه و احمدنیا، ۱۳۹۶). در این راستا شرکت نفت باید با بها دادن به دانشگاه صنعت نفت، بر روی آموزش‌های ویژه و تخصصی تمرکز نموده و با پرورش نیروی متخصص بومی علاوه بر توسعه منطقه‌ای، وابستگی به نیروی کار خارجی نیمه ماهر را کاهش و باعث اشتغال‌زایی و کمک به اقتصاد محلی شود. این نتایج با یافته‌های (حیدری و قربی، ۱۳۹۵؛ سیف و نوروزی، ۱۳۹۸؛ عزتی و عزیزنژاد، ۱۳۹۷؛ عطایی و فکری، ۱۳۹۵؛ ناممیان و میر، ۱۳۹۶) مطابقت دارد.

در پایان تأکید می‌گردد که این تحقیق در حوزه اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت انجام‌شده و علیرغم شباهت‌های بسیار زیادی که بین این حوزه با سایر صنایع وجود دارد باین‌حال، نتایج این پژوهش به دلیل تمرکز ویژه بر این صنعت، قابلیت تعمیم نسبتاً کمی به سایر صنایع خواهد داشت. همچنین با توجه به درهم تنیدگی، شباهت‌های معنایی و پیچیدگی بسیار زیاد مفاهیم و شاخص‌ها، غالباً طبقه‌بندی و تفکیک آن‌ها به گزاره‌های مختلف با دشواری‌هایی زیادی همراه بوده است که در این راستا محقق تلاش نموده با استفاده از تفکر عمیق و نظر خبرگان، بسیاری از این موانع را برطرف نماید؛ باین‌حال راه برای تحقیقات آتی جهت شناسایی و برجسب‌گذاری مفاهیم و شاخص‌های جدید باز است.

منابع

۱. ابراهیمی ورکیانی، احسان، مینویی، مهرزاد، فدوی، عارفه، فتحی، زاداله. (۱۳۹۸). «ارزیابی نقش نگرش اقتصاد مقاومتی مدیران بر مدیریت ریسک پروژه (مطالعه موردی: پیمانکاران قرارگاه سازندگی خاتم الانبیاء)». مجله توانمندسازی سرمایه انسانی، (۲(۴)، ۳۴۷-۳۶۳.
۲. احمدی، حسین، شمس اسفندآبادی، علی. (۱۳۹۹). «الگوی راهبردی دیپلماسی تجاری ج.ا.ایران با توجه به جنگ اقتصادی (تحریم اقتصادی)، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و تجارب کشورهای منتخب». فصلنامه اقتصاد دفاع، (۱۷(۵)، ۱۳۲-۱۰۵.
۳. احمدی، حسین، شمس اسفندآبادی، علی. (۱۳۹۹). «الگوی راهبردی دیپلماسی تجاری ج.ا.ایران با توجه به جنگ اقتصادی (تحریم اقتصادی)، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و تجارب کشورهای منتخب». فصلنامه اقتصاد دفاع، (۱۷(۵)، ۱۳۲-۱۰۵.
۴. آذر، عادل، معزز، هاشم، هاشمی، مهدی. (۱۴۰۰). «ارائه مدلی جهت شناخت، دسته‌بندی و تحلیل عدم اطمینان‌های مؤثر بر انتخاب شرکا استراتژیک در بستر اقتصاد مقاومتی (مورد مطالعه شرکت ملی نفت ایران)». مدیریت بازرگانی، (۱(۱۳)، ۲۰-۳. doi: 10.22059/jibm.2021.82764
۵. ارشدی، وحید، نوبخت، جواد، اسماعیل‌پور ثانی، رضا، سید حسین‌زاده یزدی، سعید. (۱۴۰۰). «فرا تحلیل مطالعات اقتصاد مقاومتی در ایران: شناسایی عوامل مؤثر بر استحکام ساخت درونی سازمان برابر تکانها». مطالعات اقتصاد اسلامی، (۱(۱۴)، ۱۶۹-۱۲۷. doi: 10.30497/ies.2022.239297.1869
۶. اسفندیاری صفا، خسرو و دهقان، حبیب‌الله. (۱۳۹۵). «مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی از دیدگاه مقام معظم رهبری (حفظه الله تعالی)». فصلنامه مدیریت نظامی، (۱۶(۶۱)، ۶۰-۸۴.
۷. امیر، جعفرزادگان و احسان اله، حبیبی. (۱۳۹۱). «اقتصاد مقاومتی: مفهوم، ضرورت، واقعیت». همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی، رشت.
۸. امینی، ارمین. (۱۳۹۵). «تاثیر تحریم‌های اعمال شده بر فروش نفت و نوسانات نرخ ارز در ایران؛ مقایسه موردی دوره دوم ریاست جمهوری خاتمی و احمدی نژاد». مطالعات سیاسی. (۳۱) ۸، ۹۹-۱۲۶.

۹. اولیایی، محمدکاظم، موسوی‌کاشی، زهره (۱۴۰۰). «طراحی نظام جامع برنامه ریزی و سیاست‌گذاری استراتژیک در صنعت حفاری چاه‌های نفت و گاز». مطالعات راهبردی در صنعت نفت و انرژی. ۱۳ (۵۰): ۴۳-۶۲.
۱۰. باقری، علی و موسوی، سیدمصطفی. (۱۳۹۷). «مفهوم‌شناسی اقتصاد مقاومتی و تبیین نقش و جایگاه آن در دوران پساتحریم». فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، ۶(۲۴)، ۱۱۱-۱۴۷.
۱۱. پیغامی، عادل. (۱۳۹۳). «درس‌گفتارهای اقتصاد مقاومتی تهران». انتشارات بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق.
۱۲. ترک‌زاده، جعفر و عبدشریفی، فاطمه. (۱۳۹۷). «بافت‌نگاری اقتصاد مقاومتی به مثابه یک نظام رفتاری». مطالعات اقتصاد اسلامی، ۱۱(۱)، ۱۱۳-۱۴۰.
۱۳. جعفری، انوش و آهنگری، مریم. (۱۳۹۱). «استراتژی اقتصاد مقاومتی». همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی، رشت.
۱۴. جلیلی‌فرد، احسان. (۱۳۹۵). «عوامل مؤثر در تحقق اقتصاد مقاومتی». اولین کنفرانس ملی اقتصاد، مدیریت و حسابداری، اهواز.
۱۵. حاجی‌ملا میرزایی، حمید، حاجی‌ملا میرزایی، محمدصادق. (۱۳۹۹). «راهبرد مدیریت کاهش وابستگی به نفت با تقویت بخش خصوصی و افزایش تولید به‌عنوان راهکار اقتصاد مقاومتی». مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۴(۱۶)، ۳۰-۷.
۱۶. حسین‌پور، داوود، رضایی‌منش، بهروز و محمدی‌سیاهبومی، حمیدرضا. (۱۳۹۵). «رابطه مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی». پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، ۲۴(۷۹)، ۱۲۲-۹۹.
۱۷. حسین، جلوداری، عبدالله، نجاری، اکبر، جلوداری و یونس، جلوداری. (۱۳۹۸). «اقتصاد درون‌زایی از منظر آیات و روایات اسلامی و تاثیرات آن بر کشور (مطالعه موردی: کشور جمهوری اسلامی ایران)». اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۸(۲۶)، ۹۷-۱۲۹.
۱۸. حیدری، منصور و قربی، سیدمحمدجواد. (۱۳۹۵). «پژوهشی در معنا و مفهوم اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران». سیاست دفاعی، ۲۵(۵)، ۳۷-۸۰.

۱۹. خوش‌چهره، محمد، ایروانی، محمدجواد، حسینی، سیدشمس‌الدین و علوی، حمید. (۱۳۹۸). «ارائه الگوی راهبردی تولید ملی با رویکرد اقتصاد مقاومتی». فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۳(۱۱)، ۳۲۵-۳۷۲.
۲۰. دهقانی‌پوده، حسین و پاشایی هولاسو، امین. (۱۳۹۷). «بررسی نقش و تأثیر فرهنگ سازمانی بر اقتصاد مقاومتی (مطالعه موردی: ستاد یک وزارتخانه دولتی)». فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۲(۸)، ۱۵۹-۱۸۱.
۲۱. دهمرده قلعه نو، نظر، آزادگان، علیه و بهرامی، فهیمه. (۱۳۹۸). «تحلیل روابط کوتاه‌مدت و بلندمدت عوامل زمینه‌ساز در تحقق اقتصاد مقاومتی و رونق تولید داخلی». مطالعات بین رشته ای دانش راهبردی، ۹(۳۵)، ۱۳۸-۱۶۲.
۲۲. رجیبی‌کلوانی، پرویز، کشاورز‌شال، فتح‌الله و آریامنش، تیمور. (۱۳۹۱). «تحریم اقتصادی و راهبردهای اقتصاد مقاومتی برای مقابله با تحریم». همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی، رشت.
۲۳. رحمان پور، محمد. (۱۳۹۷). «بررسی مبانی و اصول اقتصاد مقاومتی از دیدگاه قرآن». بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۵(۴۵)، ۷۹-۱۰۱.
۲۴. رصاف، مرضیه، رستم زاده، پرویز، اسلاملوئیان، کریم، هادیان، ابراهیم. (۱۴۰۰). «اثرات جهانی تحریم نفتی ایران: کاربردی از نظریه بازی‌ها». تحقیقات مدل‌سازی اقتصادی. ۱۱ (۴۳): ۱۷۵-۱۳۳
۲۵. رضایی‌دوانی، مجید و رضایی، مرتضی. (۱۳۹۶). «اقتصاد مقاومتی و صرفه‌جویی در هزینه‌های عمومی کشور (بند ۱۶ سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی)». نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۳(۶)، ۱۳۵-۱۶۸.
۲۶. روحانی، سیدعلی، ابوحمز، داریوش (۱۳۹۳). «اندیشکده اقتصاد: تحریم به مثابه فرصتی برای تحقق اقتصاد مقاومتی، تاملی بر فرصت‌های ایجاد شده برای اصلاحات اقتصادی در اثر تحریم». کنگره پیشگامان پیشرفت، مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
۲۷. سمیعی نسب، مصطفی. (۱۳۹۵). «دیپلماسی اقتصادی، راهبرد مقابله با تحریم‌های اقتصادی در منظومه اقتصاد مقاومتی». فصلنامه آفاق امنیت، ۷(۲۵)، ۱۱۵-۱۴۷.

۲۸. سیف، الله مراد و نوروزی، محسن. (۱۳۹۸). «نقش و تأثیر نهادها بر پیاده‌سازی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی». فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۳(۱۱)، ۳۵-۶۶.
۲۹. شقاقی شهری، وحید. (۱۳۹۷). «سنجش مقاومت اقتصادی ایران و کشورهای منتخب منطقه (مقایسه‌ی روش‌های تجمیع شاخص‌های ترکیبی)». تحقیقات اقتصادی، ۳(۱)، ۲۲۵-۲۵۲.
۳۰. صفرزاد، حسین، آزما، فریدون، سعیدی، پرویز، آقاجانی، حسنعلی. (۱۳۹۹). «ارائه الگوی تجاری‌سازی محصولات دانش‌بنیان با تأکید بر سیاست‌های اقتصاد مقاومتی». سیاست‌های راهبردی و کلان، ۸ (شماره ۲۹)، ۳-۲۲. doi: 10.30507/jmsp.2020.102269۲۲-۳.
۳۱. صمدی‌قربانی، ساجد. (۱۳۹۶). «بررسی تحلیلی نسبت اقتصاد مقاومتی با نظام اقتصادی اسلام به‌عنوان گره اصلی در عدم پیشرفت اجرایی سیاست‌های ابلاغی رهبر معظم انقلاب». پژوهش‌های اقتصاد مقاومتی، ۴(۲)، ۳۷-۵۸.
۳۲. طالبی، حسین، آسیابان، امید. (۱۳۹۹). «اقتصاد مقاومتی و اولویت‌بندی شرکای راهبردی ج.ا.ایران». مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، ۱۰(۴۱)، ۲۲۱-۲۴۲.
۳۳. عزتی، عزت‌اله و عزیزنژاد، خوشنود. (۱۳۹۷). «بررسی راهبرد اقتصاد مقاومتی با محوریت انرژی گاز در بستر جغرافیایی سیاسی ایران». نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی (جغرافیای انسانی)، ۱۰(۲)، ۷۹-۹۶.
۳۴. عطایی، اسفندیار و فکری، رکسانا. (۱۳۹۵). «ارائه مدل کاربرد مهندسی ارزش در تحقق سیاست‌های اقتصاد مقاومتی با استفاده از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری». پژوهش‌های مدیریت راهبردی، ۲۲(۶۲)، ۱۰۶-۱۳۳.
۳۵. علی‌زاده، مهدی، قلی‌پور، رحمت‌اله، ابویی اردکان، محمد، پیران‌نژاد، علی، فاضلی، محمد. (۱۴۰۰). «طراحی الگوی حکمرانی پیچیده در شرایط تحریم در ایران (مورد مطالعه: صنعت برق)». مدیریت دولتی، ۱۳(۱)، ۷۶-۵۹. doi: 10.22059/jipa.2021.313022.2840.
۳۶. قلی‌پور، رحمت‌اله، ابویی، محمد، پیران‌نژاد، علی، فاضلی، محمد، علی‌زاده، مهدی. (۱۴۰۰). «طراحی سازوکارهای حکمرانی در شرایط تحریم». فصلنامه مدیریت منابع در نیروی انتظامی، ۱۴۰۰(۱)، ۹۰-۶۷.
۳۷. کلور، حسین رحیمی و حمزه‌ای، نسرين. (۱۳۹۷). «بازخوانی مفهوم اقتصاد مقاومتی و معرفی الگوی کامل برای آن». نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۷(۲۵)، ۳۱-۵۳.

۳۸. کاظمی عالییه، سعادت، احمدنیا، فاطمه. (۱۳۹۶). «انتخاب گزینه‌های استراتژیک توسعه منابع انسانی با استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری چندشاخصه (مورد مطالعه: صنعت نفت)». مدیریت منابع انسانی در صنعت نفت. ۸ (۳۲)، ۲۵-۵۰.
۳۹. کامفیروزی، محمدحسن، بنیادی‌نائینی، علی و موسوی‌لقمان، سیده‌اشرف. (۱۳۹۴). «بررسی نقش عوامل در اقتصاد بدون نفت در الگوی اقتصاد مقاومتی». اقتصاد اسلامی، ۱۳ (۵۲)، ۵۹-۸۷.
۴۰. کریم، محمدحسین و امیری، حسین. (۱۳۹۷). «راهبردها و چالش‌های اقتصاد مقاومتی و ریاضتی». سیاست‌های راهبردی و کلان، ۵ (ویژه نامه اقتصاد مقاومتی)، ۶۱-۸۰.
۴۱. کهن هوش نژاد، روح اله و عبدی، بیژن. (۱۳۹۵). «نقش اقتصاد تعاونی در تحقق الزامات اقتصاد مقاومتی». فصلنامه تعاون و کشاورزی، ۵ (۱۷)، ۱۴۳-۱۷۴.
۴۲. مصلح عبدالمجید، سلیمی فرد خدا کرم، صادقی کیا محمد رضا. (۱۳۹۳). «شناسایی عوامل انسانی و مدیریتی مؤثر بر نوآوری در پالایشگاه‌های گاز». مدیریت منابع انسانی در صنعت نفت. ۶ (۲۱)، ۲۰۱-۲۳۲.
۴۳. مقدم، محمدرضا، دانشفر، محمدحسین، مبینی دهکردی، علی، سیف، اله مراد و اصولی، علی. (۱۳۹۶). «تعیین اقدامات اولویت دار برای دانش‌بنیان نمودن صنعت نفت و گاز کشور در چارچوب اقتصاد مقاومتی». مطالعات بین رشته ای دانش راهبردی، ۷ (۲۹)، ۱۲۳-۱۴۶.
۴۴. مهدوی عادل، محمدحسین، قزلباش، اعظم، دانش‌نیا، محمد. (۱۳۹۱). «اثر تغییرات قیمت نفت بر متغیرهای عمده کلان اقتصاد ایران». پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران، ۳ (۲)، ۱۷۰-۱۳۱.
۴۵. میرمعزی، سیدحسن. (۱۳۹۱). «اقتصاد مقاومتی و ملزومات آن (با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری)». اقتصاد اسلامی، ۱۲ (۴۷)، ۴۹-۷۶.
۴۶. میلانی، جمیل. (۱۳۹۴). «اقتصاد مقاومتی و خودباوری ملی، فرصت‌ها و چالش‌های تحقق آن». مجله اقتصادی (دوماهنامه بررسی مسائل و سیاستهای اقتصادی)، ۱۵ (۷)، ۵۵-۲۲.
۴۷. ناهید، مشانی و محمد ابراهیم، نیا. (۱۳۹۷). «بررسی موانع فرهنگی - اخلاقی تحقق اقتصاد مقاومتی (باتکیه بر آموزه های علوی)». نخستین کنفرانس ملی تحقیق و توسعه در مدیریت و اقتصاد مقاومتی، تهران.

۴۸. نبوی، سیدمرتضی، صیدی، مهدی، کرم زاده، اسماعیل، & عرفانی، سهراب. (۱۳۹۷). «الگوی راهبردی اقتدار اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در چارچوب سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی». امنیت ملی، ۸(۲۸)، ۴۱-۶۹.
۴۹. نامیان، فرشید و میر، علی. (۱۳۹۶). «ترسیم مدل بومی سرمایه اجتماعی برای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی با روش کیفی نظریه داده‌بنیاد». مدیریت سرمایه اجتماعی، ۴(۱)، ۴۵-۷۴.
۵۰. نوزری، کمال. (۱۳۹۶). «الگوی مدیریت اقتصاد موقتی در روستاهای بخش مرکزی گچساران». (کارشناسی ارشد). گچساران.
۵۱. نوفرستی، محمد. (۱۳۹۵). «اقتصاد مقاومتی و راه‌های دستیابی به آن». سیاست‌های راهبردی و کلان، ۴(ویژه نامه اقتصاد مقاومتی)، ۱۵۷-۱۶۸.
۵۲. واعظی، سید کمال و فدایی، محمد. (۱۳۹۴). «بررسی و تبیین مؤلفه‌های مدیریت راهبردی دانشگاه اسلامی مبتنی بر الگوی اقتصاد مقاومتی». مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۴(۹)، ۳۹-۵۸.

53. Karl, A., Micheluzzi, J., Leite, L., & Pereira, C. (2018). Supply chain resilience and key performance indicators: A systematic literature review. *Production*, 28.
54. Ma, Z., Xiao, L., & Yin, J. (2018). Toward a dynamic model of organizational resilience. *Nankai Business Review International*, 9(3), 246-263.
55. Mousa, M., Abdelgaffar Hala, A., Chaouali, W., & Aboramadan, M. (2020). Organizational learning, organizational resilience and the mediating role of multi-stakeholder networks: A study of Egyptian academics. *Journal of Workplace Learning*, 32(3), 161-181.